

Käännetty teoksesta: Siiddaid Sápmi 2024. Sámiid ovttastallanvierut ja daid ođasmahttin. Sivut 207–216. Toim. Fierranjot Kirstte Rávdná, Rauna Kuokkanen ja Doavtter-Aino Aura, Aura Mari Pieski. DAT: Kautokeino.

Saamelaisen relationaalisuuden tavat ja niiden uudistaminen

Biekkun Hánnu Asta Mitkijá (Balto) ja
Fierranjot Kirstte Rávdná (Rauna Kuokkanen)

Me saamelaiset olemme Elsa Laulan ajoista lähtien perustaneet yhdistyksiä ja saamelaiskäräjiä torjuaksemme haasteita ja työskennelläksemme oman toimeentulomme ja oikeuksiemme eteen. Olemme perustaneet yhdistyksiä niin ahkerasti melkein jokaiseen mahdolliseen tarkoitukseen niin, että jotkut vitsailevat, että saamelaisilla on yhdistys ”joka narun päässä”. Yhdistystoiminnan kautta organisointi ja järjestäytyminen ovat tuoneet paljon hyvää, mutta se ei ole voinut ratkaista perusongelmia, jotka ovat haitanneet ja rajoittaneet monen sukupolven elämää, nimittäin maa- ja resurssioikeuksien puutetta, ja näihin kuuluviin oikeuksiin liittyviä asioita. Jokainen sukupolvi on joutunut ponnistelemaan samojen asioiden parissa varsinkin peruselinkeinoissa, kuten poronhoidossa ja pyynnissä. Yhdistysten ja instituutioiden lisäksi me tarvitsemme uudenlaisia tapoja ja työkaluja yhteisten vastausten etsimiseen. Ehdotammekin, että meidän pitää nostaa relationaalisuuden tavat muodolliseen asemaan niillä areenoilla, joilla olemme sadan vuoden aikana tottuneet ”politikoimaan”. Ehdotamme, että tavallisten kokoustapojemme lisäksi voimme alkaa käyttää tässä artikkelissa nimettyjä relationaalisuuden tapoja ”uudenlaisina” (tai perinteisinä) tapoina yhteisen tiedon, ymmärryksen ja ratkaisujen etsimiseen. Toteamme, että ovttastallan-käsite ja siihen liittyvät tavat vastaavat alkuperäiskansojen relationaalisuuden periaatetta.

Relationaalisuuden periaatteen mukaan kaikki elolliset kuuluvat yhteen, ihminen on riippuvainen muista ihmisistä, maasta, kaikista sen olennoista ja koko avaruudesta. Tähän kuuluu myös tasa-arvo, jossa jokainen on autonominen tai itsenäinen samalla, kun on kokonaisuuden osa ja kuuluu tiettyyn kollektiviteettiin. Relationaalisen maailmankäsityksen vuoksi alkuperäiskansat korostavat usein yhteenkuuluvuuden ja suhteiden merkitystä: suhteet ja yhteenkuuluvuus maailmaan, myös hengelliseen maailmaan, ovat ihmisten toiminnan, tapojen ja tiedon keskiössä. Esimerkiksi tasapainon, kunnioituksen ja vuorovaikutuksen arvot ovat keskeisiä. Usein kieli heijastaa näitä suhteita.

Ehdotamme, että ovtastallan-käsitettä voi käyttää saamelaisena perinteisenä ja arkipäivänä tapana elää maailmankäsityksen mukaan, kuten Áillohaš myös korostaa: *”luonnolla on oma henki / se puhuu omaa kieltään / kuulen sen / kuuntelen / juttelen veljieni siskojeni kanssa / kukkien kasvien eläinten / kivien”* (vapaa käännös).

Saamelaisen perinteisen maailmankäsityksen mukaan maa on fyysinen ja henkinen kokonaisuus, josta ihminen on vain yksi osa, niin että kaikki osat kytkeytyvät yhteen ja ovat relationaalisuusosallisia. Pohdimme tässä relationaalisuusperiaatetta ja sen tapoja siksi, että haluamme osallistua saamelaisyhteiskunnan rakentamiseen ja vahvistaa yhteiskunnallista keskustelua, joka kehittäisi työkaluja ja tapoja, jotka vahvistavat yhteiskunnallista hyvinvointia ja yhteiskunnan haasteiden yhteistä ratkaisemista.

Relationaalisuuden tavat voidaan nostaa keskeiseksi tavaksi tuottaa ja muotoilla yhdessä uutta yhteistä tietoa, joka ei ehkä syntyisi kokoushuoneessa väitellessä. Vaikka asiat tai kysymykset saattavat olla aivan samat molemmilla areenoilla (laavussa ja nuotion äärellä vs. kokoushuoneessa), relationaalisuustavoissa on monesti erilaiset tavat kommunikoida ja myös lähtökohta siihen, miten asiaa edistetään näillä erilaisilla areenoilla.

Mielestämme on tärkeää nostaa relationaalisuuden tapojen asemaa ja arvoja nyt, kun meillä on suuri tarve laajentaa omaa työkalukokoelmaamme nykypäivän haasteiden äärellä. Relationaalisuuden tapojen kautta voimme löytää yhteisiä ratkaisuja ja edistää hyvinvointia ja yhteiskunnan rakentamista – keinoja, joita ei voi löytää tai toteuttaa kokoushuoneissa, koska niissä käyttäytymiselle ja kommunikoinnille on omanlaisensa tavat ja odotukset.

Relationaalisuus luo ja vahvistaa siteitä ihmisiin, paikkoihin, maahan ja muihin elollisiin. Relationaalisuuden tapojen kautta (kuten lorauttamalla kahvia tulisijaan Sarakkalle) me uusinnamme ja vahvistamme omia arvojamme ja siteitämme esivanhempiin, perinteisiin ja hengellisyyteen. Omia relationaalisuuden tapojamme vahvistamalla ja opettelemalla vahvistamme oman yhteiskuntamme dekolonisointia ja hyvinvointia.

Tässä kirjoituksessa tarkastelemme neljää tavallista relationaalisuuden tapaa ja sitä, miten relationaalisuus voi toimia nykypäivän keinona ja metodina ratkaista haastavia yhteiskunnallisia asioita. Sen lisäksi pohdimme, miten relationaalisuuden tavat toimivat saamelaisten perinteisenä sovittelutapana, jota käytämme usein, mutta jonka arvoa tai merkitystä emme aina huomaa.

Olemme valinneet, että tarkastelemme tervehtimistä, sukulaisuuden selvittämistä (fuolkkástallan), tulistelua ja kahvistelua, koska kaikki nämä tavat ovat hyvin tavallisia

ja arkipäiväisiä saamelaisten elämässä ja niillä on yhä suuri merkitys saamelaisessa yhteiskunnassa. Relationaalisuuden tavoissa on myös hengellinen puoli, joka saattaa jäädä joillekin näkymättömäksi. Relationaalisuuteen kuuluu tietoinen pyrkimys, kiinnostus tai halu yhteenkuuluvuuden vahvistamiseen tai sovinnon edistämiseen. Samalla painotamme, että relationaalisuus ei merkitse eikä vaadi yhdenmielisyyttä asioista. Voimme siis olla kanssakäymisessä, vaikka emme olisikaan yhtä mieltä.

Tervehtiminen ja sukulaisuuden selvittäminen

Tervehtimistapa tuo esiin kuuluvuuden. Sen kautta ilmoitamme omat juuremme sekä ihmisiin ja alueisiin ja pääsemme tutustumaan toisiin. Tällainen jakaminen elävöittää kuuluvuuden siteitä ja luo uusia siteitä ihmisten välille. Kun saamelaiset tervehtivät toisiaan, tervehditään kädestä pitäen ja sanotaan *bures*. Sana *dearvvahit* (tervehtiä) on johdettu sanasta *dearvvas* (terve), ja *bures*-sanalla tervehtiminen tarkoittaa sitä, että toivotaan toiselle terveyttä ja hyvinvointia. Kun saamelaiset tapaavat ensimmäistä kertaa, on tapana tiedustella, mihin toinen kuuluu. Sitä, kenen tyttö tai poika on tai mistä on kotoisin, ei kysytä vain lapsilta tai nuorilta, vaan myös aikuiset vastaavat näihin kysymyksiin. Se tarjoaa mahdollisuuden selvittää, onko ihmisillä yhteisiä sukulaisia. Tervehtiminen aktivoi sukulaisuuden.

Sukulaisuuden selvittämisellä tutkitaan ja pohditaan yhteistuumin ihmisten saamelaissukujuuria ja päätellään, mikä voisi sitoa kaksi ihmistä yhteen. Silloin on eduksi tuntee suvut, mutta on myös hyvin tavallista turvautua sukukirjoihin tai vanhempaan polveen. Jos tervehtiessä ei löydy yhteisiä juuria, on tapana myös tutkia muita mahdollisia yhteisiä yhteyksiä ja suhteita (esimerkiksi avioliittojen, työverkostojen tai muiden tuttujen ihmisten kautta). Sukulaisuus vahvistaa saamelaisuutta ja kuulumista Saamenmaahan.

Sukujen yhteiskunnallinen merkitys antaa suurille suvuille valtaa, ja saamelaiskylissä on sukihierarkioita, joissa joillain suvuilla on enemmän statusta kuin toisilla. Tämä on sukujärjestelmän negatiivinen puoli, joka voi virallisissa yhteyksissä muuttua nepotismiksi. Tämä haaste ja muut negatiiviset vaikutukset, kuten hyväksikäytetyn yksilön vaientaminen, ovat tärkeitä tiedostaa, eikä sille tai muille negatiivisille puolille pidä olla sokea.

Biologisten sukulaisten lisäksi saamelaiset ovat laajentaneet suhteiden selvittämisen väärteihin, koulu- ja uskontovereihin, läheisiin naapureihin, kaimoihin ja kummeihin. Sukulaisuuden selvittäminen on vahva tapa yksityiselämässä, mutta tänä päivänä vaikuttaa siltä, että se ei toimi yhtä laajalti ja vahvasti kuin ennen. Miten tämän tavan hyviä puolia voisi tuoda päiväkoteihin, kouluihin, yhdistyksiin ja muihin muodollisempiin yhteyksiin. Voimme ottaa mallia Havaijilta, jossa kanaka maoli -kansa on laajentanut suhteiden selvittämisen tapaansa niin, että kaikki, jotka liittyvät mukaan Aha Punana Leo -kielenelvytys- ja vahvistusohjelmaan, tulevat sukulaisiksi.

Paikkojen tervehtiminen on relationaalisuutta paikkojen kanssa. Paikkojen läpi kulkiessaan ihminen voi joikata paikan tai tervehtiä ja jutella paikkojen kanssa kuvaillen paikannimiä ääneen. Joiuilla on tapana tervehtiä myös muita ihmisiä. Se, joka joikaa ja osaa joikata toisen ihmisen joiun tämän tavatessaan, kohottaa tervehtimisen iloa ja relationaalisuuden arvoa. Samalla joiut kertovat sukuyhteyksistä ja sidonnaisuuksista.

Kahvistelu ja tulistelu

Saamelaisena tapana on tarjota ainakin kahvia, kun ihmisiä tulee kylään. Entisaikaan, kun ihmiset kulkivat pitkiä matkoja erämaissa, oli tapana tarjota myös ruokaa pitkän matkan kulkijoille. Myös lapset oppivat ainakin tarjoamaan kahvia ihmisille, jos olivat yksin kotona.

Kahvistelu ei ole vain kahvin juomista, vaan usein sen pääfunktio on sosiaalinen kanssakäyminen. Kahvistelu on saamelaisilla tapa, joka herättää keskusteluinnon. Kahvistelu sitoo meidät osalliseksi yhteisösuhteisiin, mutta meillä ei ole enää tapana kävellä talosta taloon kahvistelemassa kuten ennen. Nykyään me pidämme yhteyttä usein sosiaalisen median kautta, joka on tuonut uusia relationaalisuuden muotoja, mutta myös haasteita.

Kahvistelu ei silti ole menettänyt merkitystään saamelaisyhteiskunnassa. Työpaikoilla ja kokouksissa pidetään kahvitaukoja. Ne ovat usein epävirallisia paikkoja, joihin jäämme monesti pidemmäksikin aikaa pohtimaan yhdessä jotain asiaa, ongelmaa tai haastetta. Tuloksena saattaa joskus syntyä uusi ymmärrys.

Ihmiset kahvistelevat usein metsässä tulistellessaan. Yksi tulistelutapa on lorauttaa kuksasta tai kahvipannusta kahvitilkkanen tulisijaan ennen kuin juo itse. Jotkut tietävät, että silloin lorautetaan Sarakkalle, joka asuu tulisijan alla, mutta tämä tapa tai sen tausta ei ole välttämättä kaikille tuttu. Sarakka on apuhenkemme, jolla on voima sekä hedelmöittää että kasvattaa, varjella ja saada lapsi kehittymään. Sarakka-nimi tulee sanasta sárrat, joka merkitsee irtoamista tai luomista. Kahvin jakaminen Sarakkan kanssa on tapa kiittää häntä avusta ja kunnioittaa hänen lahjojaan. Suurin osa meistä ei taida tietää, miten tapa lorauttaa kahvia tulisijalle liittyy vanhempaan perimätietoon siitä, millä tavoin lapset tulevat tähän maailmaan. Saamelaisen kertomaperinteen mukaan saamelaiset ovat hakeneet lapset mättään alta metsästä, ja kätilö tai vieras muori on tuonut heidät kotiin. On merkittävää, että vaikka akat saattavat olla unohtuneet, tapa lorauttaa tulisijaan on jäänyt. Tämä tapa voidaan tulkita myös yhdeksi relationaalisuuden tavaksi, jolla vahvistamme suhteita maahan, ja jotkut myös kunnioittavat siteitä hengelliseen perintöömme.

Vaikka seremonioita ja tapoja on monenlaisia, niillä on yhteinen päämäärä: tuoda yhteen, vahvistaa, uudistaa ja juhlistaa ihmisen kuuluvuutta ja rinnakkaiseloja muiden ihmisten lisäksi myös ympäröivän maailman kanssa. Lahja kuuluu maailmankäsitykseen, jonka mukaan metsä antaa lahjojaan ihmisille, jos ihmiset kunnioittavat ja arvostavat sitä – jos ihmiset noudattavat tiettyjä velvollisuuksia. Sosiaaliset siteet koskevat kaikkia, myös maata.

Ovttastallan: perinteinen tapa sopia

Saamelaisten kesken sovinto on osa ihmisyyttä ja sitä, miten kuuluu käyttäytyä ihmismäisesti. Ihmisten keskinäisessä sovittelussa on kyse konsensuksen löytämisestä. Ymmärrämme usein konsensus-käsitteen väärin täydellisenä yhdenmielisyytenä, mikä ei ole mahdollista eikä edes toivottavaa. Konsensus ei ole pakonomaista harmoniaan pyrkimistä. Konsensus merkitseekin yhteistä sopimusta tai ymmärrystä jostain asiasta, vaikka keskusteluun osallistuneilla ihmisillä olisi yhä omat näkemyksensä asiasta.

Norjan suurkäräjät päätti vuonna 1968 padota Altan-Kautokeinin vesistön. Saamelaiset vastustivat valtion patoamissuunnitelmaa monenlaisin tavoin. 1970-luvun lopulla he järjestivät mielenosoituksia monessa paikassa ja estivät rakennuspaikalla koneita aloittamasta töitä istuutumalla riviin niiden eteen. Jotkut olivat nälkälakossa Norjan suurkäräjien ulkopuolella 1981. Samaan aikaan kymmenkunta saamelaisnaista lähti linja-autolla etelään ja valtasi pääministeri Brundtlandin toimiston. Vastarinta kesti vuoteen 1982.

Altan kapina synnytti Saamenmaalla riitoja ihmisten välille, ja nämä eivät hajottaneet vain kansaa, vaan myös joitain perheitä ja sukuja. Monet vastustivat, mutta toisilla oli eri näkemys ja he hyväksyivät valtion päätöksen. Vanhemmat ja isovanhempien sukupolvi pelkäsivät myös, että jos nuoret vastustavat ja joutuvat virkavallan eteen, he pilaavat oman tulevaisuutensa. Ihminen ei voi hyvin tilanteissa, joissa suvun ja perheen sisällä nousee kovia kiistoja. Ne panivat ihmiset hädissään etsimään turvaa itselleen ja läheisilleen. Altan tilanne oli vaikea Alta-kiistan aikana, ja hän tunsu vastuuta hypätä sovittelijan rooliin, yrittää parantaa kommunikointia ja hyvinvointia sukulaisten kanssa kanssakäymisessä. Tässä relationaalisuuden tavat olivat vahvana apuna päästä jakamaan asiasta tietoa ja ymmärrystä, oli tapaamisen areenana sitten kahvistelu, tulistelu tai jokin muu.

Päämääränä ei ollut tuottaa yksimielisyyttä, vaan sopia niin, että ihmisiä kiinnosti kuunnella ja yrittää ymmärtää toistensa lähtökohtia ja ymmärryksiä. Toinen vaikea asia, joka on haastanut joitakuista relationaalisuuteen saamelaisyhteiskunnassa, on homoseksuaalisuus. Vuonna 2002 saamelaiset homot

ja lesbot perustivat oman verkostonsa. On kuitenkin yhä haasteena saada joitakuita ihmisiä ymmärtämään homoseksuaalisuutta ja kunnioittamaan jokaisen oikeutta elää oman seksuaalisen suuntautumisensa mukaan. Kristinuskon nimissä se on tuomittu ja tuomitaan yhä synniksi, ja myös homofobia uhkaa ja estää ihmistä elämästä avoimesti homona. Seksuaalinen erilaisuus on voinut joutua keskustelun aiheeksi perheiden sisällä, jos joku läheinen ”tulee kaapista ulos”. Niin kävi Astan lähipiirissä, kun 40–50 vuotta sitten hänen sukulaisensa tunnusti olevansa homo. Kristityt läheiset ja sukulaiset yrittivät puhua hänet ympäri. Sanottiin, että se on sairaus ja se varmaan menee ohi. Asta muistaa monet kahvistelut sukulaisten ja tuttavien kanssa, kun nuorempi polvi ponnisteli muuttaakseen vanhemman väen asenteita ja saadakseen kaikki ymmärtämään, hyväksymään ja tukemaan heidän tilannettaan. Siihen meni vuosia, monet kahvit ja valtavasti kärsivällisyyttä, mutta vähitellen sovinnollisuus ja inhimillisuus voittivat kristillisen nuhtelun.

Relationaalisuus ei tarkoita sitä, että tilanne on aina turvallinen, mutta se edellyttää toisten arvostamista ja tasapainon säilyttämistä ihmissuhteissa. Saamelaiset relationaalisuuden tavat tarjoavat mahdollisuuksia nostaa esiin asioita, joista ei ole yksimielisyyttä, mutta joihin vähitellen löydetään tavoitteellisesti ja inhimillisesti sellainen tilanne, jossa kaikki voivat jatkaa eteenpäin. Kyse ei ole aina sovittelusta, eikä kaikista asioista voi tai tarvitse sopia. Relationaalisuudella voi olla mahdollista lisätä molempien osapuolten ymmärrystä toisen näkemyksistä, asenteista ja ennakkoluuloista niin, että syrjintä, ylenkatse tai sorto vähenee ja hyväksyntä lisääntyy.

Sovittelu on ollut Saamenmaassa erittäin keskeinen perinne. Sen lisäksi voimme oppia muilta alkuperäiskansoilta ja ottaa käyttöön muita työkaluja, jotka edistävät sovintoa ja relationaalisuuden tapoja. Okanagan-kansalla Kanadan Brittiläisessä Kolumbiassa on käsite en’owkin, joka kuvaa heidän perinteistä tapaansa saavuttaa yhteisymmärrys. Se on kollektiivinen prosessi, joka pyrkii löytämään eritoten vähemmistössä olevat äänet ja näkemykset. Vähemmistön näkemykset ja äänet ovat tärkeitä ja tarpeellisia, koska niitä tarvitaan hyvää hallitsemista, päätöksentekoa ja yhteisön hyvinvointia varten. En’owkin ei ole päätöksenteon tapa, vaan tapa kuulla kaikki äänet. En’owkin-tavan päämääränä on varmistaa, että jokainen perspektiivi on kuultu. En’owkin pyrkii siihen, että osallistujat ovat ymmärtäneet sen näkemyksen tai mielipiteen, joka poikkeaa kaikista eniten omasta näkemyksestä ja mielipiteestä, ja myös tavoittaneet sen merkityksen. Näin erilaisuus muuttuu monimuotoisuudeksi, osaksi mielipiteiden ja näkemysten runsautta, jossa voidaan jatkaa kommunikointia. En’owkin on hyvä malli sopimisesta muille alkuperäiskansoille, myös saamelaisille. Se korostaa prosessia ja kaikkien osallistumista, ei lopputulosta tai päätöstä, jota monet ovat oppineet painottamaan. Sellainen tapa elvyttää ja vahvistaa inhimillisyyden perintöä, jonka ytimessä on sopu.

Loppumietteet

Olemme kirjoituksessa esitelleet, miten relationaalisuuden tavat saamelaisyhteiskunnassa ovat yhä eläviä ja laajalti käytössä ja miten niiden valaiseminen, arvostaminen ja uudistaminen yleisille areenoille on vaihtoehto nykyisille kokoushuoneiden kommunikoinnin ja sopimisen tavoille. Relationaalisuuden tavat voivat jopa dekolonisoida kokoustamistapojamme ja tarjota joillekuille luonnollisempia areenoita ja keinoja keskustella, hankkia uutta tietoa, sovitella ja löytää yhteisiä ratkaisuja. Kyse on myös omien tapojemme syvällisemmästä merkityksestä ja juhlistamisesta, joka on merkityksellinen dekolonisoinnin osa. Omia tapojamme juhlistaessamme me juhlistamme samalla vastustuskykyämme ja vahvistamme omaa kuuluvuuttamme Saamenmaahan.